

Magyar trónöröklés a X–XII. században.

Primus status iuramenti sic fuit:
ut quamdiu vita duraret tam ipsi,
quam etiam posteris suis, semper du-
cem haberent de progenie Almi ducis.

P. dicti magistri Gesta Hungaro-
rum VI.

Árpádkori s azon belül X–XI. századi történetünknek mindmáig nyílt kérdése az uralkodóház öröklésjogának közelebbi természete. A XVIII. század történetírásában, alakult ki először az öröklésbe oltott választás elmélete. Eszerint öröklésjogi rendszer nem lett volna érvényben, hanem csupán a nemzet választása jelölte volna ki az uralkodóház tagjai közül az uralkodásra alkalmasnak ítélt egyént. A választásos örökösödés elméletével szemben azonban már korán feltűntek oly vélemények, melyeknek hirdetői királyaink sorrendjéből és más útmutatásokból részben az elsőszülött fiú jogára, primogeniturára, részben pedig az uralkodóház legidősebb tagjának, rendszerint a király testvérének örökösödésére, szeniorátusra következtettek. A kérdés megvitatásának alapjául szolgáló forrásanyag annyira gyér, oly sokféleképpen magyarázható volt, hogy megfelelő módszerek és kritikai szempontok hiányában a régi történetírás nem is tudhatott a problémával sikerrel megbirkózni. A kutatás zsákutcába jutott, amit FERDINANDY GEYZA 1913-ban írt tanulmányában¹ őszintén be is ismert.

Az első modern történettudományi interpretáció DOMANOVSKY SÁNDOR² nevéhez fűződik. Miután felismerte azt, hogy az eredménytelenség legfőbb oka a források ingadozó értékelése és a szembenálló álláspontok mindegyikének forráskritikai indokolatlansága, azért elsősorban a számbajövő források értékét, a trónöröklési hagyományok eredetét és politikai célzatát iparkodott középkori kútfőink összefüggését feltáró alapvető kutatásai bevonásával tisztázni. Meggyőzően mutatott rá arra, hogy a trónbetöltésnél elsősorban az uralkodóház szempontjai és kíváncsi érvényesültek s az alattvalók akarata inkább csak formális beleegyezésben, consensusban, mint tényleges választásban nyert kifejezést. KINNAMOS szeniorátus elméletének

¹ E tanulmány „Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie“ (Szeged 1934) c. munkám V. fejezetének (84–102. l.) magyar fordítása.

² A trónöröklés kérdéséhez az árpádházi királyok korában. BSz. 156. (1913) 376. kk.

cáfolása után magát az öröklésjogi rendszert illetőleg arra az eredményre jutott, hogy az apa után mindig a fiú örökölt, azaz fiörökösödés lett volna érvényben.

A Domanovszky által alkalmazott forráskritikai eszközök birtokában és a koraközépkori monarchiára vonatkozó külföldi történetirodalom ismeretében írta meg 1926-ban **BARTONIEK EMMA** a kérdés historikuma szempontjából is nagyjelentőségű, „Az Árpádok trónöröklési joga” című tanulmányát.³ Megállapításai szerint az árpádkorban igenis volt meghatározott öröklési rend: a X–XI. században szeniorátus, míg II. Géza korától állandóan, de már Kálmán által előkészítve a primogenitura érvényesült. A trónöröklési rend lényegét és korszakait illetőleg tehát Bartoniek ellentétbe került Domanovszky tanításával, de más tekintetben az ő nyomán haladt tovább, amidőn világosan kielemezte a forrásokból az uralkodók utódkijelölő jogát és ezzel végkép megcáfolta az örökösödésbe oltott választás német eredetű és a mi viszonyainkra sehogysem illő elméletét.

1929-ben Domanovszkynak éppenúgy mint Bartonieknek egy polémiával kapcsolatban alkalmuk nyílt a kérdés újbóli megbeszélésére, melynek során mindketten fenntartották régebben kifejtett véleményüket.⁴ A vita tájékoztatlan szemlélője ebből könnyen arra a megállapításra juthatna, hogy a forráskritikai módszer ugyanúgy negatív eredményre vezetett, akár csak a régi spekulatív eljárás. Az ellentétek dacára a haladás mégis kétségtelen: tisztában vagyunk az uralkodók következetesen gyakorolt utódkijelölő jogával, valóságos értékére redukáltatott az alattvalók consensusa, sőt magát az öröklésjogot illetőleg az sem vitatható többé, hogy a XII. század elejétől fogva a primogenitura elve győzelmesen tört előre. A bizonytalanság tehát már csak a X–XI. század öröklésjogára vonatkozó ismereteinket jellemzi.

Bartoniek Emma tanulmányában már megkülönbözteti az öröklési gyakorlatot az öröklési jogtól, a *successio de facto*-t a *successio de iure*-től és ennek megfelelően jogos kritikát gyakorol afölött az eljárás fölött, mely az uralkodók pusztán egymásutánjából iparkodik a trónöröklés rendjét megállapítani. A probléma sarkpontját ezzel szemben a következő kérdésben keresi: „vajjon kimutatható-e valamely, az öröklés rendjét megszabó elv, mint azoknak a meggyőződése, kiktől a trón elfog-

³ Századok LX. (1926) 758. kk.

⁴ Az Árpádok trónöröklési jogához. Századok LXIII. (1929) 37 kk.

lalása, az utód személyének kijelölése függött“?⁵ E kérdésre két bizonyíték alapján ad igenlő feleletet. Midőn I. Endre (1046–1060) öccsének, Béla hercegnek tett korábbi ígérete ellenére királlyá koronáztatja fiát, a gyermek Salamon és a herceg az egyházi szertartás alatt énekelt *esto dominus fratrum tuorum* értelméről tudomást szerez, felháborodik azon, hogy az *infantulus*, a gyerkőc Salamon emeltessék föléje királynak.⁶ Mikor pedig Salamon, Béla király halála után német segítséggel visszafoglalja az országot, a püspökök arra parkodnak rábeszélni Béla fiát, Géza herceget, hogy Salamonnak *quamvis iuniori* engedje át a koronát.⁷ Miután Bartoniek kimutatta, hogy a krónikáknak ezek a részei a Béla-ág hagyományait tartották fenn, bizonyítva látja azt is, hogy a Béla-ág öröklésjogi meggyőződése szeniorátus volt. Ezzel az érveléssel szemben úgy vélem, hogy a felhozott példákban nem szükségképpen folyik a levont következtetés. Nem lehet ugyan vitás, hogy Béla és Géza az idősebb jogán emeltek igényt a trónra, de ez az igényemelés nem jelent egyúttal szeniorátust, mint öröklési elvet. Béla és Géza ugyanis abban az esetben is hangoztathatták volna az idősebb jogát, ha például a keresztény-egyházias alkalmasság-elv alapján állanak, vagy ha egyáltalán nincs öröklésjogi elv érvényben. Ezekre a lehetőségekre már azért is gondolnunk kell, mert Domanovszky, Bartoniek következtetésével szemben egy igen hatásos ellenbizonyítékot produkált. Mikor Endre Lengyelországból hazahívja öccsét, halála esetére a következő szavakkal ajánlja fel neki a koronát: *neque enim haeredem habeo, nec germanum praeter te, tu sis mihi haeres, tu in regnum succedas*.⁸ Az utóddá jelölés oka tehát elsősorban az örökös hiánya; haeres-en pedig a germanus-szal való szembeállítás miatt csakis fiút érthetünk.⁹ Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a Béla-ág családi viszonyai a maguk természetes adottságában a testvérörökösödés érvényesülését tették volna kívánatossá és így történetírójukban élt is valamelyes sejtés az idősebb jogáról. Ez azonban nem lehet egyéb homályos tendenciánál és így semmiképpen sem azonosítható az egész X–XI. századi öröklésjogi felfogással. Az imént szembeállított két vélemény ellentéte tehát kibékíthetetlennek látszik.

Ennek az eredménytelenségnek okát abban keresem, hogy

⁵ Századok LX. 91(26) 800.

⁶ BKK LI. Flor. II. 163.

⁷ BKK LIII. Flor. II. 169.

⁸ BKK XLIX. Flor. II. 159.

⁹ Domanovszky, Századok LXIII. (1929) 49 kk.

a trónöröklési jog és gyakorlat mindeddig a maga izoláltságában vizsgáltatott és kutatói nem kerestek más jelenségekhez vezető összekötő szálakat. Holott nyilvánvaló, hogy az öröklés-jogi rendszer csakis a monarchikus eszmevilág egészéből, mint annak következménye, folyamánya vezethető le. Különös okunk van ezt éppen a koraközépkor esetében feltenni, amikor még nem utilitarisztikus politikai szempontok és ezeket szolgáló racionális jogelvek irányították az államéletet, hanem kizárólag kötelező erejű archaikus hagyományok, ahol tehát a szó újkori értelmében vett „házi törvények“, mint az öröklés „célszerű“ és „észszerű“ szabályozói létre nem jöhettek. Miután pedig egy ilyen államban a trónbetöltés kizárólag az uralkodóház magánügye volt, ennek irányító elve szükségképen össze kellett hogy függjön az uralom ius ad rem-jének, t. i. a trónképessegnek az értelmezésével. Mielőtt tehát azt kérdeznők, hogy milyen öröklésjogi szabály volt érvényben, fel kell tennünk egy másik, azt pszihikailag és logikailag egyaránt megelőző kérdést: összeegyeztethető-e a trónképesseg fogalmával a dinasztia tagjainak a rokonság minősége alapján történő elbírálása? Levezethető-e az uralkodóház trónképessegi felfogásából egy oly öröklésjog, mely a testvért részesíti előnyben a fiúval szemben, vagy éppen megfordítva? Midőn itt trónképessegről, mint az öröklésjog forrásáról beszélnünk, itt annak csakis dinasztikus-vérségi alakjára szabad gondolnunk, hiszen a keresztény uralomelmélet, melynek normája az alkalmasság, a legjobb esetben is csak közömbösen állhat szemben a hatalom bármiként történő öröklésének tőle idegen gondolatával.¹⁰

A királyság tekintélyelveinek keresése az uralkodó nemzetség egyetemes kiválasztottsági hitéhez, mint elsődleges eszmei réteghez vezetett.¹¹ A dinasztia felfogása szerint Magyarország királyai és hercegei Álmos vezértől származnak, a turulmadár jóslata pedig már eleve a clariores genere et potentiore in bello kiválasztottságával ruházza fel mindazokat, akik Emes méhéből eredtek. Ha pedig éppen ez a kiválasztottság az, mely a dinasztíát a többi nemzetség fölé emeli, az uralomhoz való jogát megadja, akkor szükségképen trónképes, sőt trónjogos mindenki, akinek ereiben Álmos vezér vére folyik, tekintet nélkül arra, hogy milyen rokonsági viszonyban van az aktuális uralkodóval. A trónképessegről alkotott felfogás tehát, melynek magja nem az egyénnek, hanem a nemzetségnek kiválaszt-

¹⁰ Bartoniek u. o. 817.

¹¹ L. id. németnyelvű munkám III. és IV. fejezetét.

tottsága, kizárja azt, hogy e tekintetben az uralkodóház tagjai között elvi megkülönböztetés történjék, és ennek megfelelően öröklésjog alakuljon ki. Mint majd látni fogjuk, a koraközépkori germán államokban a nemzeti örökösödés helyébe tényleg az egyéni örökösödés lépett, ott azonban a dinasztia nem rendelkezett oly szuverén módon sem a trónnal, sem pedig az ország területével, mint nálunk, ott nemcsupán consensus, hanem igenis választás érvényesült, trónöröklési jog tehát éppen az alattvalók kívánságára alakult ki.¹² A magyar fejlődést éppen az különbözteti meg e tekintetben a nyugatitól, hogy nálunk trónképeség és öröklésjog között nem támadt szakadék, a kettő hosszú ideig egyet jelentett. Ha ezzel az összefüggéssel tisztában vagyunk, meg fogjuk érteni, hogy forrásaink miért nem tudnak ilyen elvről és rendszerről, miért bonyolódnak hol a primogenitura, hol pedig a szeniorátus látszatát keltő ellentmondásokba és miért hangoztatják következetesen nem az egyén, hanem a nemzetség trónhoz való jogát. Mindjárt a vér szerződés első pontjában Almos nemzetségének fogadnak hűséget a fejedelmi személyek: *semper ducem haberent de progenie Almi ducis*.¹³ Az ötödik pont szintén nem Almos fiainak, vagy testvéreinek leszármazóiról, hanem egész általánosságban maradékaikról (poster) beszél. A Gesta Ungarorum előadása is azt mutatja, hogy a magyarok nem Endrének, Bélának, vagy Leventének, hanem a királyi magnak, a regale semen-nek akarják visszaszerezni a királyságot. A krónika következetes gyakorlatából arra kell következtetnünk, hogy Levente a három testvér között a legfiatalabb volt. Ha mármost azt olvassuk, hogy ő önként mondott le igényéről bátyja javára,¹⁴ akkor ez annak bizonyítéka, hogy a régi magyar öröklésjog értelmében a fiatalabb testvér bátyjával teljesen egyenlő jogokkal bírt. A magyar dinasztikus hagyomány tehát — és itt nincs különbség a Béla-párti Gesta írója és az Almos-párti P. mester előadása között — egyedül ebben a nemzeti megkötöttségben látja a trónöröklés szabályozó elvét. A régi magyarság szokásainak oly kiváló ismerője, mint KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS császár, szintén csak azt tudja mondani a DAI 38. fejezetében, hogy mind a mai napig Árpád nemzetségéből kerül ki Turkia fejedelme.¹⁵ A 40. fejezetben ugyanezt némiképen más fogalmazásban ismétli: a turkok fejedelme mindig az Árpád nem-

¹² F. Kern, Gottesgnadentum und Widerstandsrecht (1914) 41 kk.

¹³ cap. VI. MHK 399.

¹⁴ BKK LI. Flor. II. 164.

¹⁵ MHK 122.

zetségéből sorrend szerint való fejedelem.¹⁶ Ez utóbbi fogalmazás sem szól öröklésjogi rendszer mellett, hiszen a sorrendet, mint ezt később is láthatjuk, az uralkodó utódjelölése állapíthatja meg.

A trónöröklési probléma vizsgálatának elszigeteltsége abban is megnyilatkozott, hogy komoly formában sohasem merült fel akár az öröklésjog, akár a gyakorlat eredetének és így a magyarságot etekintetben ért kulturhatásnak a kérdése. Miután kimutattuk, hogy az öröklés csakis mint a trónképessegről alkotott felfogás következménye érthető meg, minden módszer-tani aggály nélkül felhasználhatjuk azt a gazdag forrásanyagot, mely a török népek uralkodóinak örökösödésére vonatkozólag felvilágosítást nyújt, hiszen a vérségi tekintélyelv teljes egészében török eredetű.

A hunok örökösödési rendszerét a kínai források elvi mivoltában nem jellemzik, viszont az uralkodók sorrendjéből kétségkívül megállapíthatjuk, hogy birodalmuk TO-BAN idejétől kezdve egészen feloszlásáig egyetlen család kezén volt. E forrásokat olvasva elsősorban az uralkodónak intézményesen biztosított utódkijelölő joga ötlük szemünkbe. Az uralkodó még életében megállapítja azt a sorrendet, melynek alapján rokonai halála esetére az utódlás tekintetében számba jöhetnek. A baloldali *hien*-király méltóságát mindig a trónörökös tölti be,¹⁷ de a többi méltóságok is a dinasztia kezében vannak, rangsorukat pedig az uralkodó által elbírált alkalmasságuk szabja meg.¹⁸ Itt mármost az a kérdés merül fel, hogy a birodalmi méltóságok hierarchiájával összekapcsolt öröklési sorrend megállapításánál érvényesült-e az uralkodó akaratán kívülálló, és így azt irányító elvi szempont vagy sem. A magyar gestáknál és krónikáknál sokkal részletesebb és így biztosabb következtetéseket engedő kínai tudósítások kizárólag az uralkodó szubjektív szempontoktól irányított jelölő jogáról és annak nemzeti megköötöttségéről tudnak. Az első névszerint ismert hun király To-ban legidősebb fiát, MO-TUN-T jelöli ki eredetileg örökösévé. Miután azonban kedvelt második feleségétől fia született, megváltoztatta szándékát és a régi trónörököst iparkodott az útból elténni. Mikor ez nem sikerült, visszafogadta ugyan udvarába, de nem mint trónörököst, hanem mint alacsonyabb-

¹⁶ MHK 127.

¹⁷ J. J. M. De Groot, *Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens* I. (1921) 55.

¹⁸ U. o. 56: „ihre Rangordnung ist somit die, in der sie (unter Umständen als Tan-hu in Betracht kommen würden“.

rangú herceget. Mo-tun azután csak atyjának meggyilkolása, mostohaanyjának és ifjabb testvéreinek kivégeztetése árán jutott a hatalom birtokába, hogy azután újra betöltse a főméltóságokat, természetesen most már saját családjának tagjaival.¹⁹ Utána fia, majd annak fia uralkodik. Ez szintén legidősebb fiát jelöli utódjává, öccse azonban fellázad a döntés ellen, a trónörököszt Kinába kergeti és maga lesz a *tan-hu*. Forrásaink megjelölik a lázadó testvér rangját, jobboldali *kok-li* királynak mondják, amiből világos, hogy elődjének ítélete szerint az öröklésnél csak negyedsorban jött volna tekintetbe. Tudunk esetekről, mikor a király legidősebb fia, vagy általában fiainak egyike volt baloldali hien király azaz trónörökös, de tudunk olyanokról is, mikor a király testvére viselte ezt a méltóságot. Az előbbi esetben, midőn a király testvére az elsőszülött mellőzésével ragadta magához a hatalmat, trónörökössé nem öccsét, hanem ismét fiát jelölte. Utána is fiú következett, noha még kiskorú volt. Ez az uralkodó ismét kiskorú utódot hagyott hátra, de ez már nem örökölt, hanem utána legfiatalabb nagybátyja került trónra.²⁰ Miután e példák alapján meggyőződhetünk arról, hogy a méltóságok hierarchiáját nem a rokonság foka, hanem kizárólag az uralkodó tetszése szabta meg, a hunoknál örökösödési rendről, primogenitúráról vagy szeniorátusról egyáltalán nem beszélhetünk.

Ez derül ki egész világosan az alábbi kínai tudósításból. Az egyik *tan-hu* után két fiú marad, akik közül az idősebb viseli a trónörökös méltóságát. Az öreg király összhangban előző intézkedésével úgy rendelkezik halálos ágyán, hogy utána legidősebb fia következzen. A birodalmi főméltóságok, kivétel nélkül az uralkodóház tagjai, szembeszállnak a döntéssel, mert az idősebb fiút betegsége miatt nem tartják alkalmasnak az uralkodásra. A fiatalabb testvér azonban respektálja bátyja jogát és önként felajánlja neki a trónt. A további öröklésre vonatkozólag pedig abban állapodnak meg, hogy az idősebb testvér után nem annak fia, hanem az öcs következzen.²¹ Ez a tudósítás mármint egész határozottan a szeniorátus és általában a testvérörökösödés ellen beszél. Egyrészt az uralkodóház egyeteme az alkalmatlannak ítélt idősebb testvér helyett nem annak nagybátyjaira, hanem öccsére gondol és amidőn megállapodás következtében mégis az idősebb lesz *tan-hu*, a testvér jogát csak a lemondást honoráló külön szerződés biztosítja. Ez a ne-

¹⁹ U. o. 49. kk.

²⁰ U. o. Kap. V—VIII.

²¹ U. o. 177.

gativum azonban nem jelenti a primogenitura elvének érvényesülését. Az említett idősebb testvér a megállapodás értelmében akarja öccsének juttatni a trónt, ez a szándék még összeegyeztethető volna a primogenitura elvével, de az már semmi-esetre sem, hogy ennek halála után szintén nem fiára, hanem egy másik öccsére gondol: „mein Sohn ist noch so jung und kann des Reich nicht regieren; setzet also meinen jüngeren Bruder auf den Thron“.²²

A kínaiak horizontjába eső többi ázsiai török nép örökösödésével nem szükséges külön foglalkoznunk, elve és gyakorlata annyira egyezik a hunokéval. Mindössze a török és azon belül a magyar örökösödés összefoglaló jellemzésénél fogunk néhány idevágó példára hivatkozni.

Az európai török népek közül a kazárok és besenyők örökösödésére vannak adataink. A kazárokról írja ISTAHRI, hogy „a kagánság csak bizonyos emberek családjában öröklődik. Ha fejedelmi méltóság dolgában ezek közül bármelyikre kerüljön a sor, tekintet nélkül társadalmi helyzetére ráruházzák“.²³ Lényegében ezt mondja MAS-UDI is, csak még határozottabb fogalmazásban: „az a szokás, hogy a kagánt az ország egyazon családjából választják, úgyhiszem ősidőktől fogva; a királyság ebben a családban örökös“.²⁴ Talán még jellemzőbb és egyben a trónviszályok okát is megvilágítja Konstantinos Porphyrogennetosnak a besenyő öröklésről adott jellemzése a DAI 37. fejezetében: „Náluk tudniillik az a régi szokás és törvény, hogy a méltóság nem száll a fiakra vagy testvérekre, hanem elég ha a fejedelmek addig uralkodnak, amíg élnek, haláluk után pedig unokabátyjaik, vagy azok fiai következnek, hogy a méltóság ne szorítkozzék a nemzetségnek csak egy részére, hanem az oldalágak is részesedjenek benne. Más nemzetségből való azonban sohasem lesz fejedelem“.²⁵ Nyilvánvaló, hogy a tudós császár itt kissé racionalisztikusan állítja be a barbár népek intézményeit, holott itt nem törvényről (*νόμος*), hanem csak a nemzetség egyetemes trónképességének szokásjogi érvényesüléséről van szó.

Az egyes népekre vonatkozó jellemzések után foglaljuk mármost össze a törökség és a magyarság trónöröklési rendszerére nyert eredményeinket. A trónbetöltés mindezeknél a népeknél az uralkodóház magánügye. Az utód személyének kije-

²² U. o. 187.

²³ MHK 238.

²⁴ U. o. 260.

²⁵ U. c. 116.

lölése elsősorban az uralkodó fejedelem akaratától függ. Ezt az akaratnyilvánítást viszont igen különböző formában találjuk meg az egyes népeknél. A hunoknál és talán még a türköknél a főméltóságok betöltésével esik össze, azaz intézményes, míg pl. az *o-sun*, *goat-si* és *sien-sien* (v. *lo-lan*) népnél ilyesminek nincs nyoma. Magának a ténynek ez az általánossága viszont feljogosít arra, hogy ne csak a kereszténykori magyar történetben mutatkozó utódjelölést vezessük vissza török hatásra, hanem valóságos hagyományt lássunk P. mesternek a vezérkor hasonló jelenségeire vonatkozó tudósításaiban is. Az uralkodó mellett csak a főméltóságok, mindenütt a dinasztia tagjai jutnak szóhoz, akik gyakran keresztülhúzzák az elhunyt király szándékát. Az alattvalók maguk nem avatkoznak az utódjelölésbe, azt teljesen az uralkodóház magánügyének tekintik. Beavatkozásra csak abban a kivételes esetben kerül sor, ha az alattvalók valamely jelölt trónralépésével valamiképen a dinasztia, a kiválasztott nemzetség fenségét látják veszélyeztetve. A türkökre vonatkozó kínai feljegyzések tudósítanak egy ilyen beavatkozásról, midőn a nép szembefordul a dinasztia jelöltjével, mert annak anyja alacsonyorsú családból származik és helyette oly uralkodót követel, akinek vérsége mindenben megfelel az uralkodó fenségéről táplált nézetének.²⁶ Ezt az epizódot olvasva a *Gesta Ungarorum* szerzőjének heves tiltakozására kell gondolnunk a hercegek *non de vero thoro* származásának hirdetőivel szemben, vagy II. István főembereinek arra a buzgó igyekezetére, hogy uruk számára királyi vérből származó feleséget szerezzenek.²⁷

A trónképeség és a trónhoz való jog tekintetében egyébként azonban nincs különbség a dinasztia tagjai között: mindenki jogosult a trónra, fiak és testvérek, valamint az oldalági leszármazók egyenlő eséllyel küzdenek birtokáért. A VI. század közepétől kezdve a türkök felett egymásután három testvér uralkodik, kik valamennyien fiút hagynak maguk után. Az utolsó testvér halálával azután természetesen felmerül az unokatestvérek örökösödésének kérdése. Az uralkodó halála előtt bátyjának és elődjének fiát jelöli utódjául, ez azonban lemond a legfiatalabb, ez pedig a legidősebb javára. Ezért természetesen előkelő méltóságot kap az új kagántól, mire a közepső is hasonló igényt támaszt. Ahogy ezt az igényét indokolja, abban teljesen bennefoglaltatik a török és magyar öröklés

²⁶ Stanislaus Julien, Documents historiques sur les Tou-kioüe. Journal Asiatique VI. 3. (1864) 354. kk.

²⁷ BKK XLIX. Flor. II. 159, LXIII. u. o. 208.

jog lényege: Te és én egyaránt kagánok fiai vagyunk, mindket-
tőnknek megvan tehát a joga, hogy atyja után következzenek.²⁸
Ugyanily értelemben nyilatkozik az egyik orchoni felirat is
BUMIN és ISTAMI kagánok utódairól: „wurden ihre jüngerer
Brüder Kagane und wurden ihre Söhne Kagane“. A felsorolás
egymásutánja természetesen itt sem jelent öröklésjogi sorren-
det, hiszen Bumin kagán után egymásután három fia uralko-
dott a legteljesebb egyetértésben, hanem csupán az örökösö-
dési lehetőségek irányára céloz.²⁹

A trónhoz való jognak ez a felettéb tág értelmezése teljes
bizonytalanságra vezetett és bőséges alkalmat adott a nomádok
ellenségeinek, kínaiaknak és bizánciaknak egyaránt trónviszá-
lyok szítására és kihasználására. A sien-sien nép királya szem-
beszáll a kínaiakkal, mire a császár sereget küld ellene, meg-
öleti őt és helyette egyik öccsét, aki mint kezes, Kinában tar-
tózkodott, teszi uralkodóvá. A trónjelölt azonban felvilágosítja
protektorait, hogy a dolog nem olyan egyszerű: „der vorige
König hat aber dort Söhne und ich muss befürchten, von ihnen
umgebracht zu werden“.³⁰ Ez a bizonytalanság a magyar trón-
öröklés alaphangja is. Egyedül ebben a légkörben kerülhetett sor
a várkonyi jelenetre,³¹ a korona és kard között való halált vagy
életet jelentő választásra.

E veszélyt rejtő bizonytalanság kiküszöbölésére az uralko-
dók különböző megoldásokkal kísérleteztek, melyek azonban so-
hasem voltak elvi jellegűek, hanem mindig egy konkrét örök-
lésjogi kérdéshez kapcsolódtak. Ilyen például a testvér idonei-
tásának honorálása a kiskorú gyermekkel szemben, melyre
több példánk van. Ilyen a trónkövetelők közötti barátságos
megegyezés. Erre látunk példát a hun történetből, de hasonló
esetet jegyeztek fel a későbbi kínai évkönyvírók a türkökkel
kapcsolatban is.³² A lemondásnak azonban rendszerint ára van
és ilyenkor szóbeli megállapodás intézkedik az öröklés rendjé-

²⁸ „Mois et vous, dit-il, nous sommes tous deux fils de khans et cha-
cun de nous a le droit de succéder à son père“: JA VI. 3. (1864) 355.

²⁹ Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft III. (1924)
145. A nyugati türkökre vonatkozó kínai emlékek alapján Eduard Chavan-
nes is e megkövetlenségben látja örökösödésük lényegét: „Si nous ajou-
tons que le droit de succession chez ces Turcs ne parait pas avoir été
régulé par des principes immuables, que le fils n'héritait pas nécessaire-
ment de son père et que, à la mort d'un kagan, ses frères se disputaient
le trône, on comprendra quel était le vices inhérent à leur organisation
politique“ (Documents sur les Tou-kioeu occidentaux 300).

³⁰ De Groot II. (1926) 202.

³¹ BKK LI. Flor. II. 162.

³² JA VI. 3. (1864) 353. kk.

ről, melynek betartását uralkodóház, nemesség és nép egyaránt ellenőrzik. Ilyen a trónviszálynak elébevágo megállapodás jött létre a magyar uralkodóházban pl. Endre és Béla között, de még inkább Endre és Levente között és hasonló elbírálás alá esik Almos lemondása Kálmán javára.

Ha mármost azt nézzük, hogy nem de iure, hanem de facto, milyen öröklés érvényesült a török népeknél és a magyarságnál, akkor azt kell mondanunk, hogy az apát az esetek nagy részében elsőszülött fia követte. A Gesta Ungarorum szerzője Sálamon koronázásával kapcsolatban Endre részéről *carnalis amor-t* és *consanguineitatis affectio-t* emleget³³ és egy VI. századi türk kagán egy öröklésjogi kérdés eldöntésénél szintén úgy látja, hogy minden emberi érzelem között a legbensőségebb az, mely az atyát fiához fűzi. Ez a szubjektív mozzanat a csak nemzetiségileg megkötött és az uralkodó utódjelölő joggal determinált törökös öröklési rendből éppenúgy nem számúzható, akárcsak az emberi történet egészéből. Megnyilatkozásai azonban igen különbözők lehetnek, egyszer a fiú, máskor a testvér javára szólalnak meg. MO-KHAN például azért mellőzi fiát bátyjának javára, mert hálával gondol arra a hasonló eljárásra, melynek ő trónját köszönhet³⁴.

A trónöröklésnek itt adott értelmezésével szemben felmerülhetne az az ellenvetés, hogy a magyar jelenség nem vezethető le a törökből, hiszen a magyar uralkodóház a XI. században már teljesen kiszakadt ebből a milióból és oly környezetbe került, ahol érvényben volt valamely határozott öröklésjogi rendszer, mely így a magyar trónöröklést is befolyásolhatta. Tekintettel arra, hogy a dinasztikus felfogás rendkívül konzervatív valami, ilyen átvétel, ha kizárva nincs is, nem valószínű. Két irányú hatáslehetőséggel mindenesetre számolnunk kell, mégpedig egyrészt a keresztény-germán nyugateurópai, másrészt a szlávság, főleg az oroszország részéről. Kérdés mármost, hogy miféle öröklésjogot találunk ezeknél a népeknél?

Nyugateurópa germán államalakulataiban kezdetben szintén a korlátozatlan vérségi jog érvényesült. A merovingkori frank királyságban a dinasztia minden egyes tagjának nemcsak trónképesége, de egyben a trónhoz való joga is általában elismert volt, belőle nemcsak az oldalágak, hanem asszonyok és kiskorúak és törvénytelenek sem voltak kirekesztve. Lényegében ez volt a helyzet a karolingkorban is s

³³ BKK LI. Flor. II. 163.

³⁴ JA VI. 3. (1864) 353.

csak a karoling utódállamokban alakul a vérségi jog főleg az alattvalók nyomására örökléssjoggá, ettől fogva a dinasztia egészének trónképesége egyetlen tagjának jogában összpontosul. A fejlődés azonban korántsem egyirányú, hol majorátus, hol szeniorátus, hol pedig primogenitura érvényesül egyazon dinasztian belül is. Ugrások és intézményes rendezés nélkül, szinte észrevétlenül a primogeniturába torkollik ez a folyamat. Egységes gyakorlattá azonban viszonylag későn, még Franciaországban is csak a XIII. században válik, ha nyomai már előbb is kimutathatók.³⁵ Nyugaton tehát ugyanúgy bizonytalan örökléssjogot találunk a bennünket érdeklő korszakban, akár csak Magyarországon: innen tehát aligha érhetne hatás a magyar örökléssjogot.

Közelfekvőbb volna ennél a szláv, elsősorban orosz hatásra gondolnunk. Természetesen itt csakis az 1050 előtti állapotok jöhetnek számításba az összehasonlításnál, minthogy a Vazulfiak és leszármazóik a század második felében már szórványosan érintkeztek csak szláv rokonaikkal.

A koraközépkori orosz felfogás szerint, az ország nem egyetlen uralkodónak, hanem az egész uralkodó nemzetségnek birtoka, a dinasztia pedig magát egyazon közös őstől származtatja. Ezek az elemek határozzák meg az orosz öröklést egészen Jaroslaw haláláig (1054), az ő szóbeli végrendelete inaugurálja azt a szeniorátust, mely a fejedelmek genealógiai viszonyait összekapcsolta a városi körzetek gazdasági jelentőségével. Jaroslaw előtti időben sem örökléssjogot, de még következetes öröklési gyakorlatot sem lehet kimutatni. Ugyanez jellemzi a lengyel és a cseh viszonyokat is. A lengyel öröklést például az uralkodó utódjelölő joga dominálja, melyet teljességgel szubjektív szempontok irányítanak, éppenezért szeniorátusról az ismételt testvérörökösödés ellenére sem lehet beszélni.³⁶ A szláv dinasztiaikkal való érintkezés, monarchikus berendezésük megismerése így tehát nem vezethetett örökléssjog kialakulására, hanem éppen ellenkezőleg a török kultúrkörbe visszanyúló régi magyar álláspontot erősítette.

A természeti és archaikus népek életében minden-minden-nel összefügg, a létforma alapjellegeből, a kulturprofil természetéből következik. Éppenezért a tárgyalt jelenségek megértése szempontjából nem lehetnek közömbösek azok a megállá-

³⁵ Kern, Gottesgnadentum 39 kk.

³⁶ W. Kliutschewskij, Geschichte Russlands I. (1925) 168. kk.; K. Stählin, Geschichte Russlands I. (1923) 54; E. Hanisch, Geschichte Polens (1923) 41.

pítások, melyeket a tapasztalati ethno-szociológia az állattenyésztő, nemzetségi szervezetben és amellet arisztokratikus politikai szervezetben élő népek trónöröklésére vonatkozólag leszűrt. A megfigyelések azt mutatják, hogy a nemzetség szervezete, amennyiben benne apajog érvényesül, egyenlő esélyt nyújt a testvér- és fiörökösödésre R. THURNWALD szavai szerint „wurde bei dem Hirtenvolk derjenige unter den Prinzen Nachfolger in der Herrschaft, von dem bekannt war, dass ihn der Verstorbene als seinen Nachfolger wünschte. Ein solcher Wunsch wurde von den übrigen Grossen, namentlich des Anwärters Brüdern gegenüber, die Ansprüche geltend machen möchten, unterstützt. Der betreffende Prinz gehörte immer der königlichen Familie an“.³⁷

A nyugat és keleteurópai analógiák, továbbá az ethno-szociológiai háttér egyezése ellenére is a X–XI. századi magyar trónöröklés csak mint történeti szingularitás, mint a magyarság ősi kulturájának egyik jelensége érthető meg. Ennek az ősi örökségnek értékelésénél ez esetben sem szabad szem elől tévesztenünk azt a szempontot, hogy a koraközépkori magyar királyság összes berendezéseivel egyetemben nem kereszténnyé kendőzött törökös államalakulat, hanem igenis keresztény értékeszméktől átsugárzott képződmény. Éppenezért szimptomatikus jelentőséget kell tulajdonítanunk, annak a Bartoniek Emma által felismert fordultnak, mely öröklésünk régi rendjét a XI. század végétől, de még inkább a XII. század közepétől, II. Géza korától átalakította. Mikor a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. Géza-kori folytatója Almos és Kálmán trónigényeivel kapcsolatban *ius primogeniturae*-t emleget, egyáltalán nem követ el anakronizmust. Régi történetíróink azt állították, hogy Kálmán még életében királlyá koronázta fiát, II. Istvánt, az újabb irodalom azonban azt a felfogást megfelelő forrásalap hiányában elvetette. István ifjabb királlyá való koronázása mégis kétségtelen tény. A zárai *liber ecclesiae s. Symeonis* ugyanis egy *laudes*-t tartott fenn, melyen István Kálmán mellett mint király szerepel.³⁸ Kronológiájával más szempontból foglalkozva, arra az eredményre jutottam,³⁹ hogy — főleg archontológiai bizonyítékok alapján — 1113–15 közé datálendő. István rex-ként való szereplése Almos megvakítása

³⁷ Die menschliche Gesellschaft II. (1932) 228.

³⁸ Smičiklas Codex II. 392: Colomano Ungariae, Dalmatie et Chroaciae, lamifico regi vita et victoria. Stephano clarissimi regi nostro vita et victoria.

³⁹ Die dalmatinische Munizipalverfassung stb. Ung. Jb. XI. (1931) 382.

előtt, azt bizonyítja, hogy Kálmán a keresztény királyavatás adta tekintéllyel iparkodott öccsével szemben fia utódlását biztosítani. Mint ezt Bartoniek helyesen sejtette, a primogenitura érvényesítése Kálmán nevéhez fűződik, sőt ő volt az, aki az ifjabb királyság inaugurálásával azt intézményessé tenni iparkodott. A laudes adata egyszerre más világításba helyezi Álmos herceg tragédiáját is: a testvérek ellentétét minden bizonnyal István ifjabb királysága tette áthidalhatatlanná, Álmos törekvései egészen más elbírálás alá estek, mihelyt a király felkent fia ellen irányultak. A primogenitura érvényesítése és ami ezzel egyet jelent, az Álmos-ág bukása így Kálmán uralkodásának egyik szimptomatikus jelenségévé válik. A keresztény tradicionalizmus államszemléletének kialakulása, a cluny-i-gregoriánus elveknek az egyház belételeben és az igazságszolgáltatásban való érvényesítése mellett ekkor megy végbe nyugati hatás alatt a nemzetségi örökösödés átváltozása egyéni örökösödéssé. Ezután már csak az uralkodó utódjelölő jogának nagy szerepe és az alattvalók további passzivitása emlékeztetnek a régi állapotra, arra az örökösödésre, melyben mindenki egyenlő jogú volt, ha a királyi vér eredetileg vallásosan indokolt kiválasztó jogcímével rendelkezett.

Dér József.

A matyók mezőgazdasága.

II.

A nyomtatás vagy cséplés az udvarrá lett kertben történik, ma tehát a lakóháznál. Kisebb udvarokon a ház előtt csináltak szérút, nagyobb udvaroknál hátrább.

Tardon, ahol keskeny, hosszú beltelkek vannak s a hosszú telkeken 2—4 gazda is lakik, csak egy szérú van a teleknek az utcával ellenkező végén. A szérú közös és felváltva nyomtatnak rajta. Pelyvás színje azonban csak a szérúhoz legközelebb lakó gazdának van a szérú mellett, a többiek pelyvájukat őláik közelében helyezik el. Ólaik pedig házuk mellett, néha pedig azokkal szemben vannak.

A kazlat a szérú mellé rakják. Régebben kettőt is raktak. Ma szűkebb lévén a hely, csak egyet csinálnak.

A szérú úgy készül, hogy ha füves, megnyesik, aztán meglocsolják, pelyvával behintik és jól lebunkózzák. Néhol szekérel járnak rajta körbe. Ha már elég síma és kemény, felseprik.